

ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ БОЙОВИХ ДІЙ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ НА ПЕРШУ ПОЛОВИНУ 1942 р.: КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД

Проаналізована роль Сталіна та Тимошенка у плануванні, прийнятті оперативно-стратегічного рішення на застосування Червоної Армії у першій половині 1942 р. та наслідки бойових дій військ Південно-Західного напрямку.

Ключові слова: війна, фронт, оперативно-стратегічний напрямок, операція.

Постановка проблеми та її актуальність. Вивчення досвіду німецько-радянської війни 1941–1945 рр. повинно бути різноманітним, тільки він дозволяє з'ясувати, яким чином і чому ті ж самі або дуже подібні за своєю сутністю явища бою в різні історичні епохи, під впливом політичних і економічних умов, рівня науки і техніки змінюють свої форми; дозволяє дослідити зв'язок між розвитком цих чинників і способами ведення бою; у досвіді минулого знаходити паростки майбутнього. Саме в цьому полягає *актуальність* дослідження явищ війни на історичній основі.

Виходячи з актуальності проблеми, автор *ставить за мету* проаналізувати деякі аспекти оперативно-стратегічного планування бойових дій Червоної Армії на першу половину 1942 р., акцентувати увагу дослідників на проблематиці питання, показати наслідки некомпетентності вищих керівних осіб СРСР і Червоної Армії у плануванні бойових дій на березень–травень 1942 р.

Радянське військово-політичне керівництво мало намір закріпити стратегічну ініціативу, яка була завойована Червоною Армією у грудневих боях 1941 р., і розвинути досягнутий успіх. Вважалося необхідним посилити натиск на противника, враховуючи серйозні труднощі, які поставали перед військами. Народне господарство ще не заве-

---

Репін Ігор Володимирович, кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри тактики, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Репін І.В., 2011

ршило перехід на військові рейки і не було спроможне у повному обсязі заповнювати втрати Збройних Сил у зброї і военній техніці. Напружене положення було із поповненням людськими ресурсами. В операціях 1941 р. діюча армія втратила понад 4,3 млн. чоловік, з них близько 3 млн. безповоротно [1, 152]. У таких складних умовах Ставка зажадала від командування фронтів представити їхні міркування щодо ведення бойових дій на зиму 1942 р.

Через деякий час з усіх фронтів були отримані практично однозначні пропозиції – наступати.

Як бачимо, всі командувачі без ґрунтовного аналізу реальних можливостей сторін, їх положення і результатів попередніх бойових дій наполягали на розгортанні рішучих наступальних операцій. Військова рада Південно-Західного напрямку з особливою наполегливістю пропонувала перенести основні зусилля на південний захід і провести там велику наступальну операцію з метою звільнення Донбасу і виходу на р. Дніпро.

Ця однастайність, безумовно, значно вплинула на Сталіна, крім цього, на його позиції позначились і оптимістичні висновки військової розвідки, особливо щодо втрат німецьких військ. Генеральний штаб вважав, що з початку війни і по листопад 1941 р. противник втратив 4,5 млн. чоловік, а до 1 березня 1942 р. втрати сягнули 6,5 млн. чоловік, зокрема по Сухопутних військах – 5,8 млн. Насправді реальні втрати були в 5–6 разів меншими. Зокрема, сухопутні війська вермахту до середини листопада 1941 р. втратили загалом лише 699,7 тис. чол., а на початок березня 1942 р. – трохи більше 1 млн. чоловік [2, 48, 207].

Помилкові висновки робились і в оцінці намірів противника. Відсутність достовірної інформації про стратегічну обстановку не дозволила військово-політичному керівництву правильно оцінити справжнє положення, а Ставці ВГК – прийняти раціональне рішення.

План воєнних дій Червоної Армії на зиму 1942 р. розглядався на засіданні Політбюро ЦК ВКП(б) і Ставки ВГК 5 січня 1942 р. у Кремлі. Начальник Генштабу маршал Б.М. Шапошников проінформував про стан справ на фронті і виклав проект плану загального наступу фронтів із рішучими цілями: ліквідувати загрозу Ленінграду, Москві і Кавказу і, утримуючи стратегічну ініціативу в своїх ру-

ках, розгромити вермахт і армії союзників Німеччини, щоб створити умови для завершення війни у 1942 році.

Верховний Головнокомандувач, виступаючи на цьому засіданні, виклав свій задум, який зводився до того, щоб, використовуючи успіх, досягнутий у ході контрнаступу 1941 р., розгорнути загальний наступ силами дев'яти фронтів одночасно – від Ладозького озера до Чорного моря.

Загалом фронтам належало оточити і знищити головні сили трьох груп німецьких армій і до весни 1942 р. просунутися на глибину 300–400 км. Військам Південно-Західного і Південного фронтів належало розбити головні сили групи армій “Південь” і звільнити Донбас [3, 62].

Нереальність такого задуму витікала вже з фактичного стану Червоної Армії. На початок січня більше половини дивізій діючої армії мала приблизно 50% штатного складу. Особливо були знекровлені з'єднання Західного і Калининського фронтів, які вели безперервні бої з головним ударним угрупованням німців, яке прагнуло оволодіти Москвою.

В ході обговорення плану бойових дій на зиму 1942 р. незгоду із задумом Верховного Головнокомандувача висловив Г.К. Жуков. Він заперечував проти одночасного наступу всіх фронтів і пропонував взимку продовжити наступальні операції лише на західному напрямі, де противник ще не встиг відновити боєздатність своїх військ після грудневої поразки [4, 255]. Але Сталін не прислухався до цих аргументів. Посилаючись на розмову з Головнокомандувачем військ Південно-Західного напрямку маршалом С.К. Тимошенком, він знову підкреслив, що “потрібно швидше перемелювати німців, щоб вони не змогли наступати весною”. Ніхто більше не виступав, даючи тим самим зрозуміти, що погоджуються з установкою Верховного. У результаті план був прийнятий, згідно з ним були віддані відповідні директиви фронтам [3, 32, 38].

Дуже швидко з'ясувалося, що ілюзорні розрахунки на розлад у стані німців і досягнуту над ними перевагу безпідставні. Існуючі сьогодні достовірні дані свідчать, що на той час війська Червоної Армії налічували близько 4,2 млн. чоловік, 28 тис. гармат і мінометів, 1780 танків, з них – 506

важких і середніх. Цим силам протистояли війська Німеччини та її союзників чисельністю майже 4 млн. чоловік, близько 35 тис. гармат і мінометів, 1500 танків. Радянські фронти ні на одному з напрямів не мали ні кількісної, ні якісної переваги над противником [5, 398].

При плануванні операцій на зиму 1942 р. Ставка ВГК явно недооцінила можливі контрдії противника. Тим часом німецьке командування вживало заходів не лише для того, щоб стабілізувати Східний фронт, але й підготувати тут нові удари. У низці наказів, виданих наприкінці грудня 1941 р. і в січні-березні 1942 р., Гітлер вимагав наполегливо чинити опір на займаних рубежах, утримувати позиції за будь-яку ціну, битись усіма засобами до кінця. У його наказі від 3 січня 1942 р., наприклад, вказувалося: “чіплятися за кожен населений пункт, не відступати ні на крок, оборонятися до останнього солдата, до останньої гранати” [3, 10].

Положення радянських військ погіршувалося також тим, що наступальні операції готувалися поспіхом. Терміни початку наступу встановлювали без урахування ступеня готовності військ. В результаті вони повсюдно зустріли наполегливий опір гітлерівців, зазнали великих втрат і ніде повністю не виконали поставлених завдань: важконакопичені резерви виявилися витраченими. Відчутний успіх був досягнутий лише на північно-західному і західному напрямках, але і тут оточити і знищити головні угруповання військ вермахту не вдалося.

На південно-західному напрямі, відповідно до плану, розробленого маршалом Тимошенком і його штабом, ще в грудні 1941 р., передбачалося: арміями правого крила Південно-Західного фронту розбити противника у районах Брянська, Севська й Орла і вийти у район м. Суми, а військами лівого крила Південно-Західного і Південного фронтів – звільнити Донбас і вийти на рубіж р. Дніпро, одночасно оволодівши м. Харків.

Війська перейшли у наступ 18 січня. Спочатку він розвивалося успішно, але незабаром обстановка ускладнилася. За перших чотири дні з'єднання просунулися лише на 25 км. До Ставки почали надходити донесення про непередбачені труднощі і великі втрати, однак головне команду-

вання Південно-Західного напрямку пропонувало продовжувати наступ. Ставка ВГК схвалила це рішення і знову уточнила завдання – захопити правий берег Дніпра й оволодіти м. Маріуполь. Для нарощування зусиль війська додатково отримали з резерву Ставки 4 стрілецьких бригади і 315 танків.

Використовуючи це, війська радянських фронтів, які вели наступальні дії, до кінця січня прорвалися на підступах до Лозової і Краматорська. Був утворений так званий барвенківський плацдарм шириною до 110 км і 90 км углиб [6, 395]. Але спроби розширити його і розвинути успіх, що робились у лютому-березні, закінчилися невдало. Наступ довелося припинити.

Загалом у зимовій кампанії 1941/42 р. Червона Армія завдала гітлерівцям низку серйозних поразок. Фронт стратегічного наступу був розширений з 1200 до 2000 км. Ставка ВГК у цій кампанії з урахуванням обстановки уточнювала завдання фронтів, нарощувала їх зусилля, формувала великі резерви; аналізувала й узагальнювала досвід проведених операцій, але існуючі можливості для розгрому німецьких військ не були використані. Всі заплановані на зиму 1942 р. операції залишилися незавершеними. Поставлені цілі були досягнуті лише частково.

Тоді ж усі fronti зазнали великих втрат. З грудня 1941 р. по квітень 1942 р. безповоротні втрати діючої армії СРСР склали 1 млн. 249 тис. чол., а санітарні – близько 1 млн. 603 тис. чол. [1, 157]. У той же час сухопутні війська Німеччини за цей період втратили тільки 437 тис. чол. [2, 84, 273].

Військам Червоної Армії постійно бракувало боеприпасів, що змушувало вести наступ на не подавлену оборону гітлерівців. Були великі прорахунки і в керуванні військами з боку Ставки ВГК, командування фронтів і армій. Прагнучи повсюдно досягти успіху, Ставка розкидала і без того обмежені сили і засоби по багатьох напрямках, ставила військам непосильні завдання, надмірно захоплювалася рішенням безлічі часткових завдань, не виправдано вимагала продовжувати наступ в обстановці, коли наступати було неможливо. Не була приділена увага своєчасному створенню великих танкових і механізованих з'єднань. Замість цього танковий парк використовувався

як танки безпосередньої підтримки піхоти з рівномірним їх розподілом по фронту. Все це призвело до того, що операції зрештою набули форми важких і виснажливих затяжних боїв.

Ще не закінчився зимовий наступ, а Ставка ВГК вже розпочала планування чергової воєнної кампанії 1942 р. Передбачалося, що вона буде наступальною. Однак вважалося, що німецькі війська здатні здійснити одночасний наступ на двох стратегічних напрямках – найвірогідніше на московському і на півдні. Над усе Сталіна хвилював московський напрямок, де німецьке командування зберігало головне угруповання своїх військ. Цю думку поділяли Генеральний штаб і більшість командувачів військами фронтів.

З урахуванням цих міркувань, до середини березня були завершені розрахунки за планом операцій на весну і початок літа 1942 р. На першому етапі передбачалося організувати активну стратегічну оборону, накопичити резерви, а потім перейти у рішучий контрнаступ. Основні зусилля військ планувалося зосередити на орловсько-тульському і курсько-воронезькому напрямках. На ці напрямки висувалась і велика частина резервів, що формувалися.

Сталін, в основному, погодився з цим задумом, але всупереч думці начальника Генерального штабу маршала Шапошнікова вважав за необхідне не обмежуватись тільки обороною, а ще навесні провести наступальні операції у Криму, в районі Харкова, на львівсько-курському і смоленському напрямках, а також у районах Ленінграда і Дем'янська.

Генерал Г. Жуков, зі свого боку, пропонував разом з обороною обмежитися проведенням тільки однієї наступальної операції з розгрому ржевсько-в'яземського угруповання німців. Зважаючи на складність питання і розбіжності, які виникли, Сталін наказав ще раз зважити різні варіанти дій і обговорити їх на спільній нараді ГКО і Ставки ВГК. Така нарада відбулася наприкінці березня. На ній, крім І. Сталіна, були присутні К. Ворошилов, С. Тимошенко, Б. Шапошніков, Г. Жуков і О. Василевський [7].

Як згадує Г. Жуков, Б. Шапошніков зробив ґрунтовну доповідь, котра відповідала, в основному, установкам Сталіна. Але наприкінці її знову запропонував обмежитися стратегічною обороною. Особливо категорично він висловився проти наступальної операції, що намічалася на південно-західному напрямку [4, 365].

Маршал С. Тимошенко зробив спробу обґрунтувати необхідність проведення випереджувальної наступальної операції на південно-західному і західному напрямках. Його підтримав Ворошилов. Генерал Жуков відстоював свій варіант дій. У результаті думки знову розділилися.

Рішення так і не було прийняте. Лише через декілька днів Сталін дав остаточні вказівки. Стратегічний задум тепер зводився до того, щоб у травні провести велику наступальну операцію на південно-західному напрямку силами Брянського, Південно-Західного і Південного фронтів. На інших напрямках перейти до стратегічної оборони й одночасно здійснити декілька наступальних операцій з обмеженими цілями, надалі розгорнути загальний наступ на усьому фронті – від Балтики до Чорного моря.

Найдетальніше стратегічний план був розроблений на перший етап – квітень–червень 1942 р. Друга частина плану, пов'язана з переходом у загальний наступ, розроблялася лише у загальних рисах.

Таким чином, власне, залишалася в силі колишня сталінська установка: 1942 рік повинен стати роком повного розгрому німецьких загарбників і остаточного звільнення радянської землі від їхньої окупації. Ця установка потім була проголошена у першотравневому вітальному наказі Сталіна.

Практично саме тоді ж і німецьке верховне командування розробляло плани весняно-літньої кампанії. І в німецькій ставці йшла боротьба: Гітлер і Кейтель наполягали на проведенні наступальної операції на півдні, Гальдер домагався завдання удару Москві, але, врешті-решт, змушений був поступитись.

У підписаній Гітлером 5 квітня 1942 р. директиві ОКВ № 41 вказувалося: “Весняна кампанія в Росії наближається... Як тільки погодні умови і місцевість сприятимуть, німецьке командування і війська, використовуючи свою перевагу, знову повинні захопити ініціативу в свої руки і

нав'язати противнику свою волю. Тому в першу чергу всі наявні у розпорядженні сили мають бути зосереджені для проведення головної операції на південній ділянці з метою знищення противника на захід від Дона, щоб потім захопити нафтові райони на Кавказі і перейти через Кавказький хребет" [8].

Для участі в операції планувалося залучити всі сили групи армій "Південь" у складі 4–5-ти польових і 2-х танкових армій, а також італійські та румунські війська, що висувалися на фронт.

Порівнюючи плани сторін, можна зробити висновок, що обидва противники зрештою ставили перед собою рішучі цілі, але для їх здійснення були обрані різні силові варіанти. Німецький план будувався на завданні попереджуючого удару з послідовним розгромом радянських військ, які протистоять, і зосередженням усіх зусиль на одному вирішальному стратегічному напрямку.

План Ставки ВГК ґрунтувався на принципі: одночасно оборонятись і наступати. Зрозуміло, що вже одне це прирікало його на провал. Крім цього, положення погіршувалося й іншими прорахунками. По-перше, невірно оцінювався можливий план дій противника, передусім напрямок його головного удару. Вважалося, що німецькі війська знову наступатимуть на Москву. Відповідно визначалося розташування сил, зокрема, угруповання стратегічних резервів. По-друге, були проігноровані дезінформаційні дії противника. Внаслідок цього німецький дезінформаційний план "Кремль", зумовлений приховати головну операцію, досяг своєї мети. По-третє, помилково оцінювався стан своїх військ і співвідношення сил, що реально складалося [9].

Головнокомандування Південно-Західного напрямку не приділило уваги оперативному забезпеченню наступу, особливо флангам ударних угруповань. Командування Південного фронту не вжило заходів щодо надійного забезпечення флангу та тилу головного угруповання Південно-Західного фронту від ударів з району Слав'янськ–Краматорськ [5, 415]. Вважалося, що вже досягнута істотна перевага над гітлерівськими військами.

Дійсно, до 1 травня 1942 р. загальна чисельність Червоної Армії порівняно з груднем 1941 р. збільшилася на 2 млн. чоловік і складала вже 11 млн. На їх озброєнні було 83 тис. гармат і мінометів, понад 10 тис. танків і 11,3 тис. бойових літаків. Було сформовано 11 танкових корпусів. Почали створювати дві танкові армії, була збільшена кількість артилерійських частин. Але в складі діючих фронтів до весни знаходилося тільки 5,6 млн. чоловік, близько 5,0 тис. танків, 41,0 тис. гармат і мінометів, 4200 бойових літаків [10]. Вермахт до того ж самого часу мав 9 млн. солдатів і офіцерів, 82 тис. гармат і мінометів, близько 7 тис. танків, 10 тис. бойових літаків. З них на Східному фронті знаходилося 5,5, а з урахуванням союзників – 6,5 млн. чоловік, 57 тис. гармат і мінометів, більше 3000 танків, 3400 бойових літаків [11]. Тобто співвідношення сил на фронті було практично рівним, що зумовлювало високу напруженість майбутньої боротьби.

Відповідно до рішення, яке було прийняте Сталіним і допрацьоване планом Генерального штабу, в квітні та на початку травня фронтам були поставлені конкретні бойові завдання [3, 173, 175, 179, 187, 191–196].

Проте реальні події розвернулися зовсім не так, як припускало командування Червоної Армії і планував вермахт. Невдачі почалися з Криму. 8 травня 1942 р. гітлерівці прорвали оборону Кримського фронту на Керченському півострові і до 20 числа завдали радянським військам, що оборонялися, нищівної поразки [12, 59].

12 травня 1942 р. на південно-західному напрямі почалася рокова Барвенківсько-Харківська наступальна операція військ Південно-Західного фронту.

Найбільш важкої поразки, що позначилася на всьому подальшому розвитку операцій 1942 р., зазнали війська Червоної Армії під Харковом. Наступ Південно-Західного фронту спочатку розвивалося успішно. Але за декілька днів гітлерівські війська нанесли потужні контрудари під основу барвенківського виступу й оточили наступаючі радянські війська.

Ставка Верховного Головнокомандування своєчасно не розгадала воєнних планів Третього рейху на 1942 р.; не

було точних даних про наміри гітлерівців, звідси – прорахунки у визначенні напрямку головного удару противника. Значною мірою вони завдячували і сумнівним донесенням керівництва Південно-Західного напрямку, які спотворювали дійсний стан речей [13, 118].

Помилки командування Південно-Західного напрямку ставалися одна за одною. Спочатку воно запізнилось із уведенням у бій двох танкових корпусів, потім несвоєчасно віддало наказ про припинення наступу, нарешті, не вжило належних заходів щодо деблокади оточених військ. У результаті операція закінчилася катастрофою: втрати склали понад 240 тис. чол., 1250 танків, більше 2 тис. гармат і мінометів [14, 469].

26 червня 1942 р. надійшов різкий директивний лист Сталіна Військовій раді Південно-Західного фронту з оцінкою дій командування фронту в Харківській операції. Вина за трагедію була покладена на військове керівництво, в першу чергу на начальника штабу фронту генерала І.Х. Баграмяна, а також на інших членів Військової ради, у тому числі на С.К. Тимошенка і М.С. Хрущова. “Якби ми повідомили країну уповні про ту катастрофу – зі втратою 18–20 дивізій, – яку пережив фронт і продовжує ще переживати, – говорилося в листі, – то ... з вами поступили б дуже круто” [3, 263, 264]. Але при цьому були забуті власні помилки, зокрема, наполегливе небажання Сталіна припинити операцію тоді, коли обстановка стала критичною.

Харківська трагедія значно ускладнила всю стратегічну обстановку на південному крилі радянсько-німецького фронту. Після неї німецьке командування провело ще ряд наступальних операцій з метою послідовного розгрому військ Червоної Армії на східному березі річки Сіверський Донець і на захід від річки Оскіл. І хоча німцям не вдалось оточити війська Червоної Армії, що тут оборонялися (вони з боями відійшли на схід), завдяки цьому були створені сприятливі умови для нанесення наступних ударів.

Висновки. Таким чином, самовпевненість Й. Сталіна та маршала С. Тимошенка спричинила незліченні людські жертви, втрату озброєння і техніки Червоної Армії, те-

риторій та оперативної ініціативи. Сучасні воєнні історики вже дають подіям цього періоду відповідну правдиву оцінку.

Щоб бойовий досвід не втратив свою значущість для збройних сил, необхідно, з одного боку, правильно оцінювати його, а з іншого, – правильно використовувати у кожному конкретному випадку. Бойовий досвід може стати основою при вирішенні збройними силами тих або інших завдань – як в мирний, так і у воєнний час – лише в тому випадку, якщо він буде передаватися військам, призначеним для ведення бойових дій, щоб у них (незалежно від того, яку функцію вони готуються виконувати) створювалося відповідне уявлення про майбутні бойові дії.

1. Гриф секретности снят. Потери Вооруженных сил СССР в войнах, боевых действиях и военных конфликтах: Статистическое исследование. – М: Воениздат, 1993. – 416 с.
2. *Гальдер Ф.* Военный дневник: в 3 т. / Ф. Гальдер // Записки в дневнике. – Т. 3, кн. 2 (1.10.1941–24.09.1942). – М: Воениздат, 1971. – 366 с.
3. Русский архив, Великая Отечественная 5(2), Ставка ВГК, Документы и материалы 1942. – М: ТЕРРА, 1996. – 635 с.
4. *Жуков Г.К.* Воспоминания и размышления / Г.К. Жуков. – М: АПН, 1971. – 702 с.
5. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941–1945: в 6 т. – Т. 2. – М: Воениздат, 1961. – 682 с.
6. Советская военная энциклопедия: в 8 т. – Т. 1 – М: Воениздат, 1976. – 638 с.
7. Україна в полум'ї війни 1941–1945. – К: Україна, 2005. – 556 с.
8. Уроки истории неопровержимы. – М: Воениздат, 1964. – 358 с.
9. Советская военная энциклопедия: в 8 т. – Т. 8. – М: Воениздат, 1976. – 686 с.
10. Василевский А.М. Дело всей жизни / А.М. Василевский. – Т. 1. – М: Воениздат, 1989. – 552 с.
11. История Второй мировой войны 1939–1945: в 12 т. – М: Воениздат, 1975. – Т. 5. – 512 с.
12. Вторая мировая война. Итоги и уроки. – М: Воениздат, 1985. – 446 с.
13. Безсмертя. Книга пам'яті України 1941–1945. – К: “Книга пам'яті України”, 2000. – 923 с.
14. Всемирная история войн. – М: АСТ; Мн.: Харвест, 2006. – 639 с.

Надійшла до редколегії 09.03.2011 р.

Рецензент: *П.П. Ткачук*, доктор історичних наук, професор, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

Репин И.В.

ОПЕРАТИВНО-СТРАТЕГИЧЕСКОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ БОЕВЫХ ДЕЙСТВИЙ КРАСНОЙ АРМИИ НА ПЕРВУЮ ПОЛОВИНУ 1942 года: КРИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД

Проанализирована роль Сталина и Тимошенко в планировании, принятии оперативно-стратегического решения на применение Красной Армии в первой половине 1942 г. и последствия боевых действий войск Юго-Западного направления.

Ключевые слова: война, фронт, оперативно-стратегическое направление, операция.

Repin I.

OPERATIONAL-STRATEGIC PLANNING OF RED ARMY COMBAT ACTIONS DURING FIRST HALF 1942: CRITICAL VIEW

The role of Stalin and Tymoshenko in planning, taking tactical-strategic decisions of the Red Army application during first half of 1942 is analyzed and consequences of combat action of Southwestern line troops.

Key words: war, front, operational-strategic direction, operation.